

FARG`ONA VODIYSI AMALIY SAN`ATI

Baxtiyor Asqarovich Ruzinov

*Namangan davlat universiteti, San`atshunoslik fakulteti
Amaliy san`at va rangtasvir kafedrasi o`qituvchisi
abruz@mail.ru*

Mamadjonova Shahlo To`ychiboy qizi

*Namangan davlat universiteti, "San`atshunoslik" fakulteti
Amaliy san`at va rangtasvir kafedrasi, II bosqich talabasi
shahlomamadjonova087@gmail.com*

Anotatsiya: Mazkur maqolada Temuriylar davri me`morchiligi va san`ati, milliy moddiy madaniy merosimiz, ma`naviyatimiz taraqqiyotiga o`zlarining zabardast mehnatlari bilan ilmiy ijodi va uyg`onish davriga asos solgan allomalar to`g`risida yoritib berilgan.

Kalit so`zlar: Moddiy madaniy meros, madrasa, maqbara, masjid qadimiy shaharlar, sharq manbashunosligi, allomalar, mutafakkirlar.

*"Agar bizning qudratimizga ishonmasang,
biz qurgan imoratlarimizga boq"*

Amir Temur

Ajdodlarimiz moddiy madaniy merosi, qadimiy an`analari, turli urf-odatlarini biz uchun nafakat moziydan qolgan yodgorlikmas, balki jami ma`naviy madaniy boyliklarning tarkibiy qismi, inson aql zakovati va tafakkurining bir buyuk maxsulidirki, har bir millat, elat ajdodlarining bilim maxsuli va kop yillik ilgor tajriba, ta`lim-tarbiya, odob-ahloqning namunaviy hulqi va boshqa ma`naviy ogitlaridan foydalangan xolda rivojlanib barkamol bolib boradi.

O`zbek xalq amaliy san`ati haqida fikr yuritilganda dastavval shuni ta`qidlash kerakki, bu san`at o`zining uzoq tarixiga, milliy an`analariga ega O`zbek xalq amaliy san`ati asrlar davomida rivojlanib, sayqallanib bordi. Nafis va serjilo naqshlar bilan ziynatlangan, asrlar osha o`z ko`rku salobatini yo`qotmay kelayotgan mahobatli ma`moriy obidalar, latif o`yma bezakli yog`och ustunlar, eshik va dorbozalar, ko`zni qamastiruvchi go`zal zargarlik buyumlari, zardo`zlik buyumlari bu fikrimizning isbotidir.

Bular o`zbek xalqining ma`naviy boyligi, aqliy kamoli va ijodkorligidan dalolat beradi. Mashhur sarkarda Amir Temur: - «Bizning qudratimizga ishonmaganlar kelib biz qurgan imoratlarni ko`rsinlar», degan edi. Darhaqiqat, necha asrlar yuzini ko`rgan bu inshootlar o`zbek xalqining qudratidan darak beradi. Bizning o`zbek xalq amaliy

san'atimizning ildizlari ibtidoiy jamoa tuzimiga borib taqaladi. Arxeologik qazishmalar inson tomonidan jismga badiiy ishlov berish tosh asridayoq boshlanganini isbotlab berdi. Eramizdan oldingi davrlardayoq hozirgi O'zbekiston hududida joylashgan Shosh, Parkana, Baktriya, So'g'd va Xorazm viloyatlarida monumental naqshlar ishlash rivojlangan edi. Arxeologik tadqiqotlar jarayonida Surxondaryo viloyatidagi Fayoztepa (I-II asrlar), Dalvarzintepa (I asr) bidda ibodatxonalari, Xorazmdagi Tuproqqa'la saroyi (III asr) va boshqa moddiy madaniy meros ob'ektlaridan topilgan devoriy rasmlar hamda buyumlarning har biri biz uchun bebaho xazinadir. Chunki ular o'tmish san'atimiz va tariximiz haqidagi fikrlarimizni isbotlovchi tirik, yorqin manbalardir.

Qadimgi devoriy suratlarda asosan tirik jonzoqlarning tasviri ishlangan. Ayniqsa, podsholar saroyidagi elchilarni qabul qilish marosimlari, ov va jang manzaralari tasvirini ko'plab uchratish mumkin. VIII asrga kelib O'rta Osiyoda qaror topib, huqumron bo'lgan islom dini tasirida o'zidan oldingi davr madaniyatiga, jumladan tasviriy san'atiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Aslida islomda jonli mavjudot tasvirini chizishni ta'qiqlovchi qonun qoida yo'q edi. Quronda esa sharob ichish, qimor o'ynash va odam shaklini yasash-shayton vasvasasi ekanligi ta'kidlangan edi. Vaqtlar o'tishi bilan din ahllari bu aqidaga keskin tus berib, xudodan boshqa hech kim jonzoqlarni yarata olmaydi, hatto xudo yaratgan jonzoqlarning tasvirini chizish ham mumkin emas, aks xolda bu xudoga shak keltirish bo'ladi, narigi dunyoga borganda parvardigor bu suratlarga jon ato etishini musavvirdan talab qiladi, mazmunidagi da'volarni qila boshlashdi. Shundan so'ng musavvirlar o'rtasida tabiat manzaralarini, gullarni stilizatsiya qilib, badiiylashtirib monumental naqshlar ishlash rivojlana bordi.

O'zbek xalq amaliy san'atining boshqa turlari ham inson aqli rivojlanishi jarayonida asta-sekin rivojlana bordi. Bu narsa avvalo ibtidoiy jamoa tuzimida mehnat qurollarini yasash bilan bog'liq ekanligi tabiiy xol. Davrlar o'tishi bilan mehnat qurollari ham takomillashib bordi. Asta-sekin ishlab chiqarish rivojlana boshladi. Turli mehnat qurollari va boshqa buyumlarni yasash, hunarmandchilikni rivojlanishi asta sekinlik bilan san'at darajasiga ko'tarila bordi.

Bugungi kunda o'zbek xalq amaliy san'atining dovrug'i dunyoga yoyildi. O'zbek xalq amaliy san'atining qaysi turi haqida so'z bormasin, bizning faxrlanishga arziqli yutuqlarimiz bor. Yog'och o'ymakorligi san'atining piri komillaridan bo'lgan marhum usta Qodirjon Haydarov, marhum ganchkor ustalar Abdulla Boltayev, Usta Shirin Murodov, Toshpo'lat Arslonqulov, marhum naqqosh ustalar Tohir To'xtaxo'jayev, Jalil Hakimov va boshqa yetuk san'atkorlar o'zbek xalq amaliy san'atida o'zlarining maktablarini yaratib, bu sohani rivojlantirishga, o'zbek milliy xalq amaliy san'ati shuhratini butun olamga tarkatishga salmoqli hissa qo'shdilar va kishilar qalbida o'chmas iz qoldirdilar.

Bugungi kunda uztoz usta Mahmud Usmonov, Ortiq Fayzullayev, Anvar Ilhomov, Asqarali Akparov, Mahmud To`rayev, G`ulom Yo`ldoshev, usta Abdug`ani kabi san`atkorlar tabarruk uztozlar izidan borib, ularning ishlarini davom ettirmoqdalar. Ular amaliy san`atning turli sohalarida o`z uslublarini yaratib, bu sohalarining yanada taraqqiy etishi uchun hormay-tolmay mehnat qilmoqdalar, ko`plab shogirdlar yetishtirib, xalq amaliy san`atining umrboqiyiligini ta`minlash uchun harakt qilmoqdalar.

Xalq amaliy san`ati O`zbekiston hududidagi barcha viloyat va tumanlarida, azim shaharlar va chekka qishloqlarida rivojlangan. O`zbek xalq amaliy san`atining turlari kirib bormagan biror xonadon yoki inshoot yo`q. Chunki bizning xalqimiz san`atni jon-dilidan sevadi, uni ardoqlaydi. Bu borada naqqoshlik san`atini alohida ta`qidlamay ilojimiz yo`q. Chunki serquyosh o`lkamizning qaysi burchagiga bormang bir-biridan jozibador naqsh namunalarini uchratasiz. Katta-katta me`moriy obidalardan tortib, kichik-kichik masjidlarning shift va devorlarigacha ajoyib san`at asarlari bilan ziynatlanganligini ko`rasiz. Ayniqsa, Toshkent, Samarqand, Buxoro, Shaxrisabz, Xiva, Qo`qon, Andijon, Namangan va boshqa hududlardagi naqshinkor imoratlar dunyo ahlini lol qoldirib kelmoqda. O`zbekiston xalq amaliy san`atida Farg`ona vodiysi o`ziga xos o`rin egallaydi. Amaliy san`atning qaysi turi haqida yuritilmasin, vodiya uning yuksak darajada rivojlanganini ko`rish mumkin.

Masalan, naqqoshlik san`atini tahlil qilib ko`raylik Farg`ona naqshi Marg`ilon, Qo`qon, Farg`ona, Kosonsoy, Namangan, Chust, Kuva, Rishton va Oltiariqda vujudga kelgan uslublardan iborat. XIX asr va XX asr boshlariga mansub bo`lgan naqshlar ko`plab osori atiqalarda saqlanib qolgan. Qo`qondagi Madalixon dahmasi, Dahmai Shohon, Xudoyorxon o`rdasi va boshqa ob`ektlardagi naqshlar o`ziga xos ko`rinishga ega bo`lsa-da, Farg`ona naqshlarida ko`proq Buxoro, Xiva naqshlarining ta`siri bor. Hattoqi, rus naqqoshlarining uslublari ham unda-munda uchrab turadi. Chunki o`sha davrlarda usta naqqoshlar ish ahtarib boshqa shaharlarga borar edilar yoki buyurtma bo`yicha boshqa shaharlarga borib, naqsh bilan binolarni bezatar edilar. Lekin Farg`ona vodiysida o`ziga xos naqqoshlik maktabi rivoj topgan edi. Farg`ona naqqoshlari girix, o`simliksimon (islmiy) va gulli girix naqshlarini o`z asarlarida keng qo`llaganlar. Kompozitsiyalarning simmetriyasi bo`lishiprinsipiga amal qilganlar.

Vodiy naqqoshlarining ishlari boshqa naqqoshlik maktablariga doir asarlardan yana shunisi bilan farqlanadiki, bu naqshlar tabiatga yaqin, erkin ishlangan. Shu bilan birga, vodiy naqshlari boshqa naqshlardan ranglarining kontrastligi bilan ham farqlanadi. Shuningdek, Farg`ona naqshlarida tabiatdagi gul, barg, g`uncha va boshqa unsurlardan to`g`ridan-to`g`ri foydalanilgan. Chunonchi, Farg`ona naqshlariga qarasak, pista gul, anor, atirgul, majnuntol, bodomgul va boshqalarni ko`rishimiz mumkin. Xullas Farg`ona vodiysidagi naqsh kompozitsiyalari tabiatga juda yaqinligi bilan Xiva, Toshkent, Samarqand naqshlaridan ajralib turadi. Farg`ona naqqoshlari

chetlari chiroyli qilib, ichiga islmiy naqshlar tushirilgan qizil, yashil bo`yoqlar bilan ishlangan turunjni afzal ko`radilar. Hozirda esa O`zbekiston poytaxti Toshkent bo`lib, butun san`at axlining markazga birlashuvi sabab naqsh maktablari omuxtalashib bormoqda. Chunki qadimda usta shogirdlariga o`rgatib o`z maktabini saqlagan bo`lsa hozirda esa markazdagi o`quv yurtlariyu va viloyatlardagi o`qish dasturlari bir xilda tuzilganligi sabab ustalar maktabi omuxtalashib boyib, rivoj topmoqda.

Farg`ona vodiysi xalq amaliy san`atida yog`och o`ymakorligi san`ati ham o`ziga xos uslublarda rivojlangan. Qo`qon, Marg`ilon, Andijon, Namangan shaharlarida ham, vodiyning chekka qishloqlarida ham mashhur yog`och o`ymakor ustalari bilan bir qatorda hali el orasida shuhrat qozonib ulgurmagani, ammo bu sohada allaqachon o`z uslubi va yo`lini topib olgan usta hamda ustazodalar juda ko`p. Hali vaqtlar kelib Farg`ona vodiysi o`zining yog`och o`ymakor ustalari bilan dunyoga dong taratsa, ajab emas. Ularga yaxshi sharoitlar yaratib berilsa, ijodiy ishlari reklama qilib turilsa, marhum usta Qodirjon Haydarovning izdoshlari o`z asarlari bilan dunyo miqiyosiga chiqishlari mumkin.

Farg`ona vodiysi xalq amaliy san`ati deganda, avvalo, Farg`ona viloyati xalq amaliy san`ati ko`z oldimizga keladi. Bu viloyat qadim-qadimdan o`zining mashhur san`atkorlari, qo`li gul hunarmand ustalari bilan nom qozongan. Qo`qon, Marg`ilon, Quva, Rishton, Oltiariq va boshqa joylardagi turli tarixiy obidalar, zamonaviy inshootlar, xonadonlarda uchraydigan naqsh, ganch, yog`och o`ymakorligi namunalari, pichoqlar, zargarlik, zardo`zlik, kashtachilik buyumlari bu viloyatda xalq amaliy san`atining qadimdan mavjudligi, davrlar o`tishi bilan rivojlanib borgani, bugungi kunda yanada takomillashib, chuqur ildiz otib borayotganidan darak beradi.

Ayniqsa, Qoqondagi Xudoyorxon saroyi, G`ishtli masjid, Jom`e masjidi, Quvadagi Zayniddinboy uyi, Bog`dodagi Oqil mingboshi masjidi, Saidahmadxoji madrasasi, Oltiaqiqdagi Qal`a, D`osti Xudo masjidlari o`zbek milliy me`morchiligimizning ajoyib namunalari. Ulardagi naqshlar o`zining benihoya gozalligi bilan kishini o`ziga rom etadi. Ulardagi milliy kolorit, o`ynoqi va jozibador naqshu-nigorlar, serjilo ranglarni, handasiy uslubda terilgan koshinlar o`z davri ruxiga mosdek kurilgandek bo`lib ko`rinadi. Tarixan rivojlanib kelayotgan avlodlar xotirasini saqlash va asrab-avaylash kerak bo`lsa shu o`tmishga nazar tashlab asori atiqalarga hurmatda bo`lish va rivoji uchun kurashish har bir inson uchun burch ekanligini doimo dilda saqlash lozim va kerakdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO`YXATI:

1. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Namangan viloyati To`raqo`rg`on tumanida atoqli ma`rifatparvar Ishoqxon Ibrat nomidagi yodgorlik majmuasini tashkil etish to`g`risida»gi 2017 yil 13 apreldagi 208-Qarori.
2. O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 16 oktyabrdagi «Namangan viloyatining To`raqo`rg`on tumanida «Axsikent» arxeologiya merosi ob`ektini muhofaza qilish va tadqiq etish yodgorlik majmuasini tashkil etish to`g`risida» 831-Qarori.

3. O`zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yilning 24 mayidagi «Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ`ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to`g`risida»gi 2995-Qarori.
4. Mirziyëev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. -Toshkent: O`zbekiston, 2017.
5. Abdulloh Abdulhamid Saad. O`rta Osiyo olimlari /Mas`ul muharrir: siyosiy fanlari doktori, professor Zohidilla Munavvarov. -Toshkent: Imom Buxoriy respublika ilmiy-ma`rifiy markazi nashriëti, 2007.
6. Muhammad muftiy Ohangaroniy. Mavlono Lutfulloh manoqibi.- Toshkent: Imom al-Buxoriy jamg`armasi, 2002.
7. Nuriddinov A. Hazrat Maxdumi A`zam //Namangan haqiqati, 2002 yil
8. Bulatov S. S. O`zbek xalq amaliy bezak san`ati. – Toshkent: Mehnat, 1991.
9. Zasytkin B.N. Arxitekturniye pamyatniki Ferganay. M:Iskusstvo Vostoka, 1930.
10. Zohidov P. Sh. Me`mor olami. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1996.
11. V. V. Bartold. Sochineniya. Tom I-IX, - Moskva, 1963-1977g.g.
- A. Aitbayev. Qadimgi Farg`ona tarixidan (*Xitoy manbalarida Farg., ona haqida ilk ma`lumotlar*). - Toshkent: Fan, 2002.
12. Ruzinov B., Rajabova S. Namangan viloyati madaniy merosidan lavhalar. – Namangan: 2006.
13. Ruzinov B., Rajabova S., Kosimov A. G`, Ismoilov Yu. Namangan viloyati madaniy merosi. – Namangan: 2013. – 116 b.
14. O`zbekiston obidalaridagi bitiklar—NAMANGAN. Toshkent. —UZBEKISTAN TODAY.2015.
15. Qozoqov T., Ruzinov B., Vohidov A. Ibrat nigohidagi Axsikent.-Toshkent: Navro`z, 2018.
16. B.B.Baymetov, M.Sh.Sharipjonov, B.G`.Jabborov “Pedagogika oliy dargoxlarida talabalarni portret chizishga o`rgatishda “Kesib ishlash” usulidan foydalanish metodikasi” Yoshlarning ijodiy qobiliyatlarini shakllantirish masalalari Ilmiy maqolalar to`plami. Andijon. 2016 yil
17. B.B.Baymetov, M.Sh.Sharipjonov. “Tasviriy san`atda amaliy mashg`ulotlar jarayonida talabalarni bo`lajak pedagogik faoliyatga tayyorlash” Ta`limda innovatsiyalar va isloxotlar kontekstida zamonaviy klaster tizimi: muammo, yondashuvlar va isloxotlar. Ilmiy-amaliy anjuman ilmiy ishlar to`plami. 2- Tom II ChirDPI. 2019 yil.
18. B.B.Baymetov, M.Sh.Sharipjonov “Tasviriy san`atdan malakali pedagog kadrlar tayyorlashda nazariy va amaliy mashg`ulotlarning uyg`unligi” Pedagogika va psixologiyada innovatsiyalar. 2-maxsus son, Toshkent. 2020 yil.
19. Baymetov, B. B., & Sharipjonov M. SH. “Formation of creative of the fine art future teachers describing geometrical forms(on sample of pencil drawing lessons)” ACADEMIA: An International Multidisciplinary Research Journal/ ISSN: 2249-7137 Vol.10. Issue 5,p. 1996-2001. 10.5958/2249-7137.2020.00502.9 India 2020.
20. Baymetov, B. B., & Sharipjonov, M. S. O. (2020). Development Of Students' Descriptive Competencies In Pencil Drawing Practice. The American Journal of Social Science and Education Innovations, 2(08), 261-267.
21. B.B.Baymetov, “Oliy pedagogik ta`limda talabalar ijodiy qobiliyatlarini shakllantirishda individual ta`lim berish metodikasi (qalamtasvir misolida)”. Academic research in educational sciences ilmiy jurnali SJIF 2020: 4.804 357-363 bet Volume 01 Issue 4 USA- 2020
22. B.B.Baymetov, M.Sh.Sharipjonov, B.G`.Jabborov “Razvitiye tvorcheskix sposobnostey studentov na zanyatiyax kompozitsii v pedagogicheskix uchebnyx zavedeniyax” Namangan davlat universiteti Ilmiy axboroti. 2021 yilda.